

GENIUS LOCI

LASZLOVSZKY 60

edited by
Dóra Mérai
and

Ágnes Drosztnér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó

ARCHAEOLINGUA

Genius loci **Laszlovszky 60**

edited by

Dóra Mérai

and

**Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó**

Budapest 2018

The publication of this volume was generously funded by

CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY

ISBN 978-615-5766-19-0

© by the Authors and Archaeolingua Foundation

2018

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13

www.archaeolingua.hu

Copy editing and language editing: the editors

Layout: Zsanett Kállai

Map: Viktor Lagutov, Zsuzsa Eszter Pető, Mária Vargha, István Gergő Farkas

Front cover design: Eszter Bence-Molnár

Table of contents

Tabula gratulatoria	v
Kiadói előszó	vi
Publisher's Preface	viii
Köszöntő	x
Salutation	xi

Boundaries, Frontier Zones / Határvonalak, határvidékek

ALEKS PLUSKOWSKI – ALEX BROWN – SEWERYN SZCZEPANSKI – ROWENA BANERJEA – DANIEL MAKOWIECKI What Does a Frontier Look Like? The Biocultural Dynamics of the Lower Vistula Borderland in the Middle Ages	2
STEPHEN POW The Mongol Empire's Northern Border: Re-evaluating the Surface Area of the Mongol Empire	8
IAN WOOD Two Roman Frontiers and Their Sub-Roman Afterlife	14

Crossing Borders / Határokon át

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT Gyulafirátót, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága	19
CRISTOPHER MIELKE A Queen's Crusading Connections: Yolanda of Courtenay, the Fifth Crusade, and the Military Orders	25
BÁRÁNY ATTILA Angol keresztes a magyar végeken: Robert de Champlayn	28
CRISTIAN GAȘPAR Trespassing Pigs, Sons of Whores, and Randy Dogs: Marginalia on a Medieval Document from Caransebeș/Karánsebes	32
VADAS ANDRÁS A kecskeméti marhahajtók megpróbáltatásai és egy végvár jóllakott őrsége	38
LÁSZLÓ KONTLER Borders and Crossings: A Jesuit Scientist in the Whirlwind of Enlightened Reform	41
PAUKOVICS GERGŐ Hajszá az örök fiatalságért. Dr. Voronoff és a dübörgő 20-as évek	45
PINKE ZSOLT – STEPHEN POW A Gangesz-deltából a globális porondra: történeti ökológiai szempontok a kolera kórokozó (<i>Vibrio cholerae</i>) elterjedési területének átalakulásához	50
MARCELL SEBŐK Tangible Cultural Heritage: The Early History of Blue Jeans	55

Inhabiting the Landscape / Élet a tájban

SÓFALVI ANDRÁS	
A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben	60
NIKOLINA ANTONIĆ	
The Hospitallers' Estate of Čičan and its Neighbors: Spatial Analysis Yields New Information	64
ÜNIGE BENCZE	
The Abbey of Meszes: New Insights on the Site Location	68
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA – MOLNÁR ISTVÁN	
Kísérlet a bárdudvarnok-szentbenedeki premontrei prépostság környezeti rekonstrukciójára	72
BEATRIX ROMHÁNYI	
Monasteries along the Danube	77
PUSZTAI TAMÁS – P. FISCHL KLÁRA	
A dél-borsodi síkság bronzkori és középkori településstruktúrájának összehasonlítása	82
VIZI MÁRTA	
Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén	89
BATIZI ZOLTÁN	
Fagyosasszony és Kammerhof	95
PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS	
A középkori Kenderes településszerkezete	99
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához	103
ZATYKÓ CSILLA	
Eltűnt berzencei malmok	108
SZABÓ PÉTER	
Középkori cseh erdőgazdálkodás a choustníki uradalom erdőszámadásainak tükrében	113
ANDREA KISS	
Before and After the Great Heat and Drought of 1540: Multiannual Trends of Grape and Grain Harvest Dates in the Vienna Hospital Accounts	117
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ	
“Kleine Fische, gute Fische” – But Sturgeon is Great	121
LYUBLYANOVICS KYRA	
Vad háziállat, házi vadállat: Számi rénszarvastartás a középkori és kora újkori Norvégiában	126
JUDITH RASSON	
Mountains in the Lifeways and History of Northern Macedonia	138
JEREMY MIKECZ	
Crossing the Abyss: The Apurímac Canyon at the Time of the Spanish Invasion of Peru (1533)	142

Busy Places / Nyüzsgő terek

PETROVICS ISTVÁN	
Újabb adatok Pécs késő középkori történetéhez	147
URBÁN MÁTÉ	
Lokális búcsújáró helyek a késő középkori Nyugat-Dunántúlon	151
BALÁZS NAGY	
The Marketplace of Csütörtök – A Local Market in Fourteenth-Century Hungary	156
KATALIN SZENDE	
The Sopron Fish Market	159
GERHARD JARITZ	
The Craftsman's Voice and Words in Late Medieval Austrian Urban Space	165

TABLE OF CONTENTS

ANA MARIA GRUIA Healthcare in Cluj in the Sixteenth Century: Overlapping Professions	168
ANA MARINKOVIĆ John Capistran's Mantle and the Early Propaganda of Franciscan Observant Cults in Dubrovnik	171
SABINA MADGEARU Ceremonial Space in Front of Medieval Buda: An Illuminated Fifteenth-Century French Vision	175
VÉGH ANDRÁS Óbuda látképeken	177

Layers of the Past / A múlt rétegei

KODOLÁNYI JUDIT Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon	181
ROSTA SZABOLCS Egy új lehetőség kapujában – tatárjáráskori védművek a Kiskunságban	186
BOTÁR ISTVÁN Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón	193
PETAR PARVANOV Fire and Stone: Placing Flints in Graves in Late Medieval Kaliakra	197
GYARMATI JÁNOS Kumpi Wasi. Textilműhely egy inka tartományi központban	201
ZSUZSANNA PAPP REED Post It: Notes from Thirteenth-Century St Albans	207
VALERY REES The Salt of Genius: Marsilio Ficino on Food, Spices, and Nutrition	213
ROSSINA KOSTOVA The Mother of God Monastery near Varna, Bulgaria: More about Missionary Monasteries in Bulgaria in the Ninth and Tenth Centuries	217
DANIEL ZIEMANN The Imperial Abbey of Corvey in the Ninth and Tenth Century: At the Crossroads of Power	221
VIRÁGOS GÁBOR Kartal vagy Cyko? Kísérlet egy középkori nemesi család történetének rekonstruálására	226
TÓTH BOGLÁRKA – BOTÁR ISTVÁN A sepsikilyéni unitárius templom tetőszerkezeteinek kormeghatározása	244
RÁCZ MIKLÓS Egy tiszazugi újkori négyosztatú ház – Dokumentálás és építéstörténet	248

Objects beneath Our Feet / Tárgyak a föld alól

LANGÓ PÉTER A Tiszakeszi-Szódadombon talált kora Árpád-kori kereszt	254
RÁCZ TIBOR – NAGY BALÁZS Tatárjárás kori kincslelet Jászkarajenőről	258
SZENDE LÁSZLÓ Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?	267
NÓRA UJHELYI Thoughts about Medieval Book Fittings from the Castle of Visegrád	270
MÁRIA VARGHA – THOMAS KÜHTREIBER Treasures of the “Lower Ten Thousand”? Hoards of Iron Objects	273

TABLE OF CONTENTS

K. NÉMETH ANDRÁS „Sarlóját ez okért bőszen fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről	280
MAXIM MORDOVIN A Collection of Fifteenth- and Sixteenth-Century Cloth Seals from Szolnok	285
TÜNDE KOMORI Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kígyó Street	289
WICKER ERIKA A 17. századi rácszentpéteri kincslelet	294

Marking the Place / Helyek és jelek

CSERNUS SÁNDOR Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet	300
LŐVEI PÁL A pilisszántói keresztes kő legendája	305
MÉRAI DÓRA Sügérek a Nyárádmentén: Sigér Mátyás síremléke leporolva	311
VESZPRÉMY LÁSZLÓ A bambergi lovas szobra és Szent István	316
TAKÁCS MIKLÓS A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány	321
ANNELI RANDLA What and Whom Should We Remember? The Case of the Teutonic Order’s Church and Castle in Pöide, Livonia	325

Heritage Sites, Sacred Places / Örökségi helyszínek, szent helyek

ALEKSANDAR PANTIĆ The Ambiguity of Heritage Interpretation: A Late Roman Tomb in Brestovik, Serbia	330
GYÖRGY ENDRE SZÖNYI Rocamadour: Monastic Center, Pilgrimage Place, Art Historical Interest, World Heritage Site	335
KATEŘINA HORNÍČKOVÁ A Penitent Judas Iscariot: An Exemplum of Christian Morals on the Eve of Hussitism?	339
JAMES PLUMTREE Buddha, Lenin, and the Prophet Muhammad Approaching the Landscape and Cultural Heritage of Issyk-Ata	343
ROBERT SHARP The Thames Estuary: The Cultural Heritage and Memory of the Thames Estuary at Southend-on-Sea	349
ESZTER SPÄT Constructing Religio-Ritual Heritage: The New Shrine of Shekhsê Batê in Khetar, Northern Iraq	353
ZSUZSANNA RENNER Delhi, Old and New: Changing Cityscapes and the Cultural Heritage of India’s Capital City	357
FELD ISTVÁN Pseudovár vagy történeti rekonstrukció?	364
ILON GÁBOR A velemi régészeti témaparkról	371
WOLLÁK KATALIN Örökség alapú fejlesztés Kölkeden	374

TABLE OF CONTENTS

Places of Memory / Az emlékezet helyei

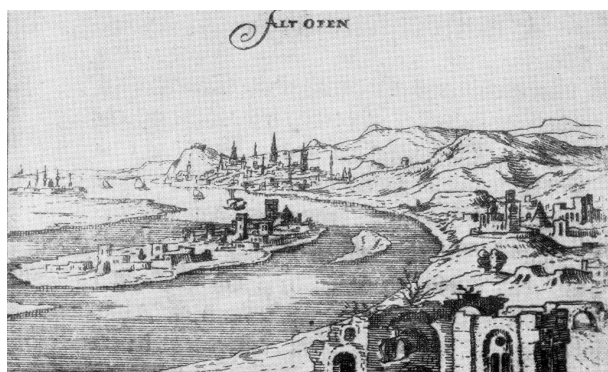
JÁNOS BAK	
Nádor 20 Capriccio	380
SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Pilistől Tételig. Elektronikus levélféle a 60 esztendő's Laszlovszky Józsefnek	382
RICHARD HODGES	
Scarlino in the 1980s, Forty Years On	386
KLANICZAY GÁBOR	
Egy hozzászólás Kremsben	390

Óbuda látképeken

VÉGH ANDRÁS*

A magyar történelem régmúltjának kutatása és ismerete újra és újra szembetalálkozik legendákkal és legendás történetekkel, hitekkkel és tévhitekkel, olyanokkal is, amelyek a történeti kutatás álarcát öltik magukra, vagy magukkal is elhítetik, hogy tudományt művelnek. A megmegújuló próbálkozások Óbuda, a tatárjárás előtti Buda, avagy Budavár helyének meghatározására is ennek a jelenségnek a része.

Pedig alapvetően első látásra egyszerű a képlet. Buda, vagy a korai forrásokban Budavár, németül Etzelburg helyét már Anonymus világosan kijelölte a Megyer (Békásmegyer) és a hévizek (Felhévíz) közötti területen.¹ Sőt, a településnek a magyarországi írott források erőteljes pusztulása ellenére, kivételes szerencsével, 1212-ből származó határjárása is fennmaradt, amelyben Budával határos településként az előbb említett hévizek, Gercse, Üröm és Megyer falvak is szerepelnek más, ma már elenyészett emlékü helységek mellett,² amelyek ma is ismert településeket, városrészeket jelölnek. Ráadásul ezt a határjárást 1355-ben és 1524-ben is megismételték és újraértelmezték, még mindig eredeti középkori forrásaink.³ Az Óbuda név egyértelműen a tatárjárás után tűnik fel, először 1260 körül, hogy ingadozó nyelvhasználat után végül a 14. századtól állandósuljon a település nevéként (például a fent nevezett késő középkori határjárásokban is).⁴ A latin helynév, Vetus Buda, a középkori forrásokban magyarul Óbuda formában leírva is fennmaradt.⁵ Lassan mégis historiográfiai fejezetté nőtte ki magát az Ósbuda helyével, formájával és múltjával foglalkozó irodalom. Ilyen várost ebben a formában soha nem neveztek néven középkori forrásaink; a név minden bizonnyal ugyanannak a Vetus Buda helynévnek modern, historizáló, de alapvetően hamis fordítása, mint amit ma is, a

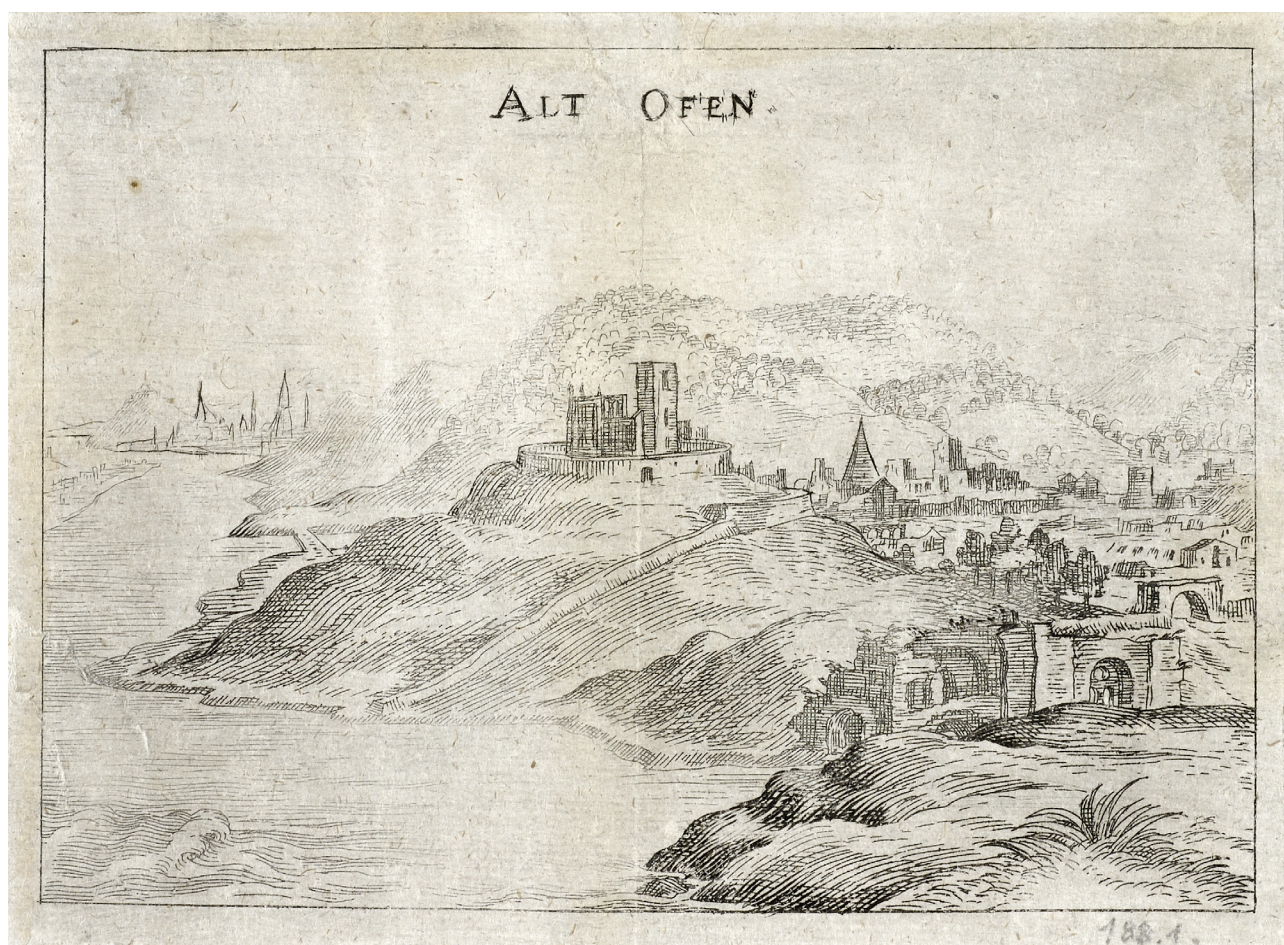
► 1. kép. Óbuda látképe. Wilhelm Dilich, 1606 (Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár, Metszettár)

törökkorban is és a középkorban is Óbudának neveztünk és nevezünk.⁶

Hogy ennek ellenére miért él még mindig és virágzik az Ósbuda kultusz, és akadnak időről időre újabb felfedezői, annak egyik okát az Óbudát ábrázoló törökkori látképek jelenthetik. Nem azok a képek, amelyek Buda, Pest és Óbuda hármas települését együtt ábrázolják, név szerint is feltüntetve a Duna jobb partján Budától északra a romba dőlt Vetus Budát, mint Jacob Hallart és Michael Wening metszetsorozata 1684-ből.⁷ Ezekről általában az Ósbuda kutatás hallgatni szokott, vagy nem veszi őket figyelembe. Azok az alkotások keltik fel a figyelmet, amelyek kifejezetten Vetus Budát ábrázolják. Nem is csoda, hiszen ha Hans Zimmermann vagy Jan van Vianen látképét önmagában nézzük, magas hegyeket, szabdalt folyópartot és hegyre épült várat (?) láthatunk, amely sehogy sem illik a mai Óbuda helyére, a Solymár és Pilisvörösvár felől érkező völgy síksággá szélesedő völgytorkolatában. Igen, ha ezeket a képeket önmagukban nézzük, zavarba jöhetünk, és fantáziánknak tág teret engedhetünk. Ha azonban összeszedjük és egymás mellé tesszük a Vetus Budát ábrázoló öt törökkori metszetet, akkor megérthetjük, mi is okozta az előbbi zavarunkat.

Először is feltűnik, hogy az öt kép két csoportra bontható. Az első csoportba rendelhetjük Wil-

* Budapest Történeti Múzeum, Vármúzeum

► 2. kép. Óbuda látképe. Wilhelm Dilich, 1600 (Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár, Metszettár)

helm Dillich 1606-ban Kasselnban kiadott képét⁸ és az azt követő képeket, mint például Jacob Standrart 1664-ben Nürnbergben megjelent metszetét.⁹ Ezek nagy vonalakban helyes helyrajzi szituációt rögzítenek a síkon fekvő Óbudával és a háttérben jól meghatározhatóan a dunai szigetekkel, Pesttel, Budával és a Gellért-heggyel. A második csoportba sorolható Wilhelm Dillich 1600-ban szintén Kasselnban készült képe¹⁰ és a hozzá hasonló, már említett Zimmermann-féle metszet 1603-ból,¹¹ valamint van Vianen Amszterdamban készített metszete 1700-ból.¹² Ezek a már említett, zavarba ejtő, hegyeket ábrázoló metszetek. A két csoportot alaposan megfigyelve azonban hamarosan rájöhethetünk, hogy nem állnak akkora ellentétben egymással, mint amit a domborzi különbségek az első pillantásra sugallnának. Ha a képeken változó figurákat, hajókat, kocsikat, lovakat, embereket leszámítjuk, amelyeket a látképek konkrét kiadásaihoz helyeztek el a rajzokon, továbbá események (mint Zimmermann), vagy a keleties hangulat (mint van Vianen)

érzékeltesére, akkor meglehetősen sok azonos látképi elemre, házcsoportha, épületre bukkanhatunk a két csoport képein, ráadásul azonos sorrendben, elhelyezkedésben. Ilyen az előtérben lévő romos, boltozatos és ablakokkal ábrázolt épület. Ilyen az ennek jobb felső oldalánál látható kapu. Továbbá mögöttük a dombra, másutt hegyre épült tornyos épület (templom vagy vár?), mellette, a domb jobb oldalán a hegyes, piramiszerű építmény, valamint az ettől jobbra lévő, kettős tornyos épületrom.

Az egyezések elégséges alapot szolgáltatnak arra, hogy a két csoportot egymás rokonainak tarthassuk és feltételezzük, hogy forrásuk egy általunk nem ismert rajz lehetett, amely a német és holland metszők kezén alakult át azzá, amit ma láthatunk. Az alapanyag nem lehetett teljesen hiteltelen rajz Óbudáról, hiszen az 1606-os kasseli rajz topográfiai hitelességére már rámutattunk. Az ennél korábbi, 1600-as kasseli rajzon azonban a metsző ugyanazokat az épületeket jóval közelebből és egyben megemelt dombor-

zati magasságokkal ábrázolta. Ennek oka nyilván nem a nagyobb hitelességben, hanem ezzel ellentétben, az egyéni invencióban, a művészi szabadságban kereshető, hiszen egy hitelesebb képet, amelyet tehát 1606-os másolatából ismerünk, torzított el. Az eljárás nem meglepő, a török kori háborúk híreit illusztrálni kellett, és a kiadóknak nem állt módjukban hiteles látképet beszerezniük, sőt erre valójában nem is volt feltétlenül igény. Az eljárás éppen a későbbi Vetus Budát ábrázoló metszeten figyelhető meg kiálón, ahogy a kasseli alapanyagot, vagy annak számunkra ismeretlen előképét másolták és egyben variálták.

Összefoglalva a fenti gondolatmenetet, a Vetus Budát önmagában ábrázoló öt metszet ugyan két csoportra osztható, de forrásuk szemlátomást közös volt. Ez a közös forrás egyelőre ismeretlen számunkra. Az első csoport hiteles helyrajzi elhelyezkedésén pontosan ráismerhetünk Óbuda topográfiai helyzetére, a második csoport pedig ennek erőteljes átalakításával, mindenekelőtt a domborzati különbségek felnagyításával készült. Éppen ezért semmiképpen sem lehet kiindulópontja a mai terepviszonyokra vetített elemzéseknek, erre alkalmatlan, következésképpen teljesen hiteltelenek az ezekre épített azonosítások.

Befejezésül, mintegy utóiratként, még egy megfigyelés, amely érdekes kérdést vet fel. A Vetus Buda látképek hangsúlyos eleme a dombra (második csoportban hegyre) épített, tornyos épület, amelyről a képek alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy templomot vagy várat ábrázol-e. Ez az épület más metszeten is előfordul a tizenöt éves háború idején a Buda és Pest ostromát bemutató látképek között. Láthatjuk egy ismeretlen metsző kelet felől készült képén¹³ és egy Nürnbergben őrzött tollrajzon, amely észak felől ábrázolta madártávlatban a várost.¹⁴ Mindkét metszet jól meghatározható helyen, a katonaváros, a római canabae amfiteátrumának romjait rejtő domb (újkori nevén Király-domb) tetején

mutat be egy tornyos épületet. Sajnos az amfiteátrum feltárása idején nem rögzítették ennek az épületnek a maradványait; talán már nem is voltak meg. A kérdés azonban továbbra is fennáll. Vajon mi lehetett az a toronnyal ellátott épület a domb tetején, amely markáns helyrajzi pontként minden Óbudát ábrázoló metszeten előfordul a 16-17. század fordulóján? Óbuda helyrajzi irodalma nem számol vele, és a további kutatás során érdemes figyelembe venni.

Jegyzetek

- ¹ Szentpétery Imre, szerk., *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I* (Budapest: Egyetemi nyomda, 1937), 55-58.
- ² Gárdonyi Albert, szerk., *Budapest történetének okleveles emlékei I. (1148–1301)* (Budapest: A székesfőváros kiadása, 1936), 6-11.; Kumorovitz L. Bernát, „Adatok Budapest főváros Árpád-kori történetéhez,” *Tanulmányok Budapest Múltjából* 19 (1972): 7-37.
- ³ Kumorovitz L. Bernát, „Óbuda 1355. évi felosztása (I. Lajos király és Erzsébet anyakirályné 1355. augusztus 17-i és 1356. október 17-i oklevele),” *Budapest Régiségei* 24, no.1 (1976): 279-302.
- ⁴ Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, IV (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998), 665.
- ⁵ Szentpétery, *Scriptores Rerum Hungaricarum I*, 156, 269.
- ⁶ Laszlovsky József, „Ósbuda, Ós-Budavár I-III.,” *Várak, kastélyok, templomok* 4, no. 1-3 (2008), 8-11, 12-15.; Kanyó Ferenc, „Óbudától »Ósbudaig.« Egy mítosz historiográfiája,” in *Micae mediaevales II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, szerk. Péterfi Bence, Vadas András, Mikó Gábor és Jakab Péter (Budapest: ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2012), 77-96.; Kanyó Ferenc, „Ósbuda: Egy modern mítosz a történettudomány tükrében,” *Fons* 19, no.1 (2012): 3-35.
- ⁷ Rózsa György, *Budapest régi látképei (1493–1800)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963), Kat. 70, 118.
- ⁸ A látképek csoportosítását Rózsa György végezte el. Uo., Kat. 68.
- ⁹ Uo., Kat. 68.a-f.
- ¹⁰ Uo., Kat. 67.
- ¹¹ Uo., Kat. 67.a.
- ¹² Uo., Kat. 68, 68.b.
- ¹³ Uo., Kat. 74.
- ¹⁴ Wolfgang von Stromer, „Die Belagerung von Ofen und die Einnahme von Pest durch Erzherzog Matthias und Feldmarschall Rußwurm im Herbst 1602. Nach zeitgenössischen Schlachtenplänen,” in *Südost-Forschungen* 23 (1964): 116-131., 1. tábla